

Шмагун А.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розкрито специфіку української моделі мовної політики. Розглянуто розвиток державної мовної політики в історично-правовому аспекті. Проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо врегулювання мовного питання. Досліджено вплив конституційно правового регулювання на формування інституту державної мови. Виявлено, що на сучасному етапі в мовному законодавстві України є правові прогалини та неузгодженості. Обґрунтовано, що нещодавнє прийняття Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» наразі заповнило правову прогалину у сфері законодавчого врегулювання державної мовної політики після визнання неконституційним Законом України «Про засади державної мовної політики», закрити більшість питань щодо статусу державної української мови, а очікуване прийняття закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин в Україні призведе до того, що сфера мовних відносин наразі буде належним чином врегульована. Зазначено майже одночасне ухвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», що визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання. Визначено та теоретично обґрунтовано, що механізми реалізації державної мовної – це комплексне поняття, яке являє собою сукупність засобів, методів, шляхів та важелів держави, спрямованих на досягнення пріоритетних цілей у сфері мовної політики, які базуються на принципах об'єктивності, системності, узгодженості, чіткої координованості дій та мають під собою наукове підґрунтя. Окреслено основні актуальні проблеми розвитку державної політики та визначено шляхи їх подолання. Розроблено рекомендації щодо перспективних заходів, спрямованих на захист та підтримку ефективної державної мовної політики.

Ключові слова: мова, мовна політика, державна мовна політика, моделі мовної політики, мовне питання, державна мова, механізми державної мовної політики.

Постановка проблеми. Мовний досвід зарубіжних країн, які використовують інші моделі законодавчого вирішення мовного питання, а саме: існування поряд із державною (офіційною) регіональної мови та офіційної багатомовності не є виправданим для нашої країни, оскільки в Україні, по-перше, окрім політичної спекуляції, немає жодної причини запроваджувати другу державну мову; по-друге, в жодній країні, де існує рідна мова корінного етносу, яка ще не остаточно утвердилася, не вводилася друга державна мова. Виявлено, що на сучасному етапі в мовному законодавстві України є правові прогалини та неузгодженості. Також потребує узгодження питання конституційності Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», оскільки до переліку мов, які підпадають під дію цієї Хартії та потребують підтримки і захисту, було зараховано і російську мову, що вбачається неправомірним, оскільки Хартія підтримує тільки міноритарні мови (якою російська мова не є), а не етнічні меншини. Окреслено осно-

вні актуальні проблеми розвитку державної політики: деформація мовно-культурного простору, політичні спекуляції на тему мовного питання, використання мовного питання як елемента втручання інших держав у внутрішні справи України, узгодження мовного законодавства України з Конституцією України, Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відсутність належної підтримки достатнього рівня володіння українською мовою як мовою міжнаціонального спілкування з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження окресленої проблеми надзвичайно корисним було ознайомлення з працями сучасних вітчизняних учених, наукові інтереси яких пов'язані з розробленням проблематики державного регулювання мовної політики в тих чи інших вимірах (Г. Євсєєва, М. Канаєць, В. Колісник, Ю. Куц, І. Лопушинський, Г. Луцишин, І. Співак, С. Цигульський, В. Шевченко та ін.). Проте варто зазначити, що більшість вказаних дослід-

ників не ставили перед собою за мету ґрунтовно розглянути управлінську проблематику, наприклад, правового статусу національних меншин із точки зору реалізації їх права на користування рідною мовою, нормативно-правового забезпечення аспектів використання мови як інструменту впливу на суспільні процеси, впровадження кримінальної відповідальності за порушення мовного законодавства, створення ефективного державного органу контролю за дотриманням мовного законодавства.

Постановка завдання. Мета статті – виявити актуальні проблеми розвитку державної мовної політики в Україні на сучасному етапі та розробити рекомендації щодо шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Помітним кроком на шляху розвитку державної мовної політики стало схвалення українським урядом Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Відповідне рішення було прийнято на засіданні Кабінету Міністрів України 17 липня 2019 року. Це сприятиме підвищенню престижу та авторитетності державної мови, формуванню комфортного та функціонального україномовного середовища на всій території України та для всього її населення, а також створить умови для задоволення мовних потреб українців, які проживають за кордоном [11].

Питання зв'язку політики і мови набуває неабиякого значення в аспекті визначення не тільки майбутнього в мовному розвитку країни, а й для усвідомлення соціальних наслідків тієї чи іншої державної мовної стратегії та формування національної свідомості громадян.

З огляду на це обґрунтованим видається твердження, що державна мова суттєво впливає на формування національної самосвідомості громадян будь-якої держави, зокрема України [6].

«Мала енциклопедія етнодержавознавства» тлумачить мовну політику як «сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі» [5, с. 533].

Мовна ситуація в суспільстві напряму залежить від мовної політики держави. Так, уряд може як стимулювати розвиток багатомовності в державі, так і стримувати, звужувати функціонування мов нетитульної нації, нерідко доводячи їх до цілковитого вимирання.

У кожній державі мовна політика є складником національної політики, вона віддзеркалює її прин-

ципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики зумовлені суспільним та політичним ладом, політичним режимом, міжнаціональними відносинами. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови або сприяти зняттю міжнаціональної напруженості за допомогою підтримки мов національних меншин [6].

Як будь-яке суспільство вдосконалюється, розвивається через засоби мови, так держава починається з мови, ґрунтується на ній. Дуже слушною з цього приводу є думка професора В. Лизанчука, який у книзі «Не лукавити словом» дійшов висновку, що саме на єдиній мові, передусім рідній, історично формується нація як спільнота переконаних однодумців, які закладають гарантію патріотичної одностайності з метою розвитку власного політичного утворення, нормативних актів і технології діяльності державних інституцій [4, с. 190].

В останні роки після Революції гідності й розв'язаної Росією гібридної війни проти нашої країни ситуація в мовній політиці держави почала стрімко змінюватися на користь української мови. Цьому сприяли мобілізація мовного патріотизму і всередині депутатського корпусу Верховної Ради VIII скликання і тиск на владу з боку численних громадських організацій, роль яких значно посилилася.

Значним кроком вперед на шляху розвитку державної мовної політики стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року, який набрав чинності 16 липня 2019 року [9].

Майже одночасно з набранням чинності цим законом українським урядом було схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Відповідне рішення було прийнято на засіданні Кабінету Міністрів України 17 липня 2019 року [11]. Ця Стратегія визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної мовної політики найближчими роками, та охоплює всі сфери суспільного життя.

Так, у цьому документі було заплановано реалізацію в три етапи:

- 1 етап (2019–2020 роки): пріоритетним напрямом реалізації Стратегії є вивчення поточного стану сфери застосування державної мови;
- 2 етап (2021–2025 роки): з урахуванням результатів першого етапу пріоритетними напря-

мами реалізації Стратегії стануть збільшення комунікативного і демографічного потенціалу української мови, формування цілісного україномовного інформаційно-культурного простору;

– 3 етап (2026–2030 роки): пріоритетними напрямками реалізації Стратегії є підвищення загальної мовної культури населення та розвиток і поглиблення процесів, реалізація яких розпочалася на попередніх етапах.

Отже, до безсумнівних досягнень у мовно-культурній і духовній сферах в останні роки варто зарахувати:

– ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9];

– схвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» [11];

– схвалення Кабінетом Міністрів України нового Українського правопису за 2019 рік [8];

– надання томосу про автокефалію Православної церкви України;

– декомунізація топонімічного простору й ландшафту країни;

– потужне зростання національного кіновидавництва;

– державна підтримка книговидання;

– запровадження квот для української мови на радіо і телебаченні;

З огляду на зазначене видається слушною думка вітчизняного науковця О. Куця, який, аналізуючи мовну політику в державотворчих процесах України, від імперської-тоталітарної до демократичної, доходить висновку, що «політичні, соціально-економічні, культурні, правові аспекти функціонування державної мови в усій її специфіці мають бути узгодженими елементами цілісного суспільного світогляду, декларованого як курс держави на гармонію і злагоду в суспільстві» [3, с. 196]. Також О. Куць визначив найважливіші подальші кроки розвитку мовної політики, найбільш актуальними, з огляду на нещодавнє ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», видаються такі:

– створити центральний орган із повноцінною вертикаллю спеціалізованих органів для здійснення мовної політики в галузі мовного планування і будівництва;

– упорядкувати й наповнити змістом механізми контролю за дотриманням чинного законодавства щодо мови. Важливу роль науковець відводить державним службовцям, які, будучи

представниками української держави, мають не тільки володіти державною мовою, а й пропагувати її [3, с. 196].

Але ж на державною мовну політику України впливають і негативні тенденції. Постають і негативні перспективи.

Так, якщо політику можна розглядати як боротьбу за владу, то мовну політику – як владу над людським мисленням і світоглядом [6]. І це є однією з актуальних проблем розвитку державної мовної політики: часто її використовують як засіб маніпуляції громадською думкою, що своєю чергою перешкоджає виконанню державною мовою консолідуючої функції та загрожує єдності української нації.

У цьому аспекті перед державною мовною політикою постає поняття «політичний ризик».

Дослідник В. Кривошеїн дав визначення політичного ризику та виокремив основні його елементи. Політичний ризик – це міра очікуваної невдачі політичної діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів і ступеня несприятливих наслідків, зумовлених втіленням прийнятих політичних рішень.

Основними елементами політичного ризику є: можливість відхилення від припустимої політичної мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива політичного рішення; імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності; невпевненість у досягненні поставленої політичної мети [2, с. 38].

Означену ситуацію можна бачити й на сучасному етапі розвитку державної мовної політики в Україні, де простежується бажання певної частини громадян замінити російською мовою українську в усіх сферах життя. Цим постійно користуються політичні партії та деякі публічні політики з метою приховати реальний стан економічної та соціальної сфер держави.

Отже, мовне питання не є таким несуттєвим, як може здатися на перший погляд. Вимога надати статус державної російській мові є прихованим приводом до розділення України, а це вже посягання на цілісність країни, питання державної безпеки.

У цьому аспекті варто згадати визнаний неконституційним в 2018 році Закон України «Про засади державної мовної політики» [10], який є взірцем маніпулювання мовним питанням та поглядами громадян України. Зазначеним законом російська мова отримала необмежені повноваження в різних сферах суспільного життя, у зв'язку з чим українська мова просто не витримувала такої конкуренції.

Ще одним «політичним ризиком», який варто констатувати нині, є те, що на значній території України продовжує існувати підданський русофільський тип масової історичної свідомості. Своєю чергою такий тип свідомості обґрунтовує вищість російської мови над українською та слугує стимулом переходу на російську мову спілкування. Цим пояснюється природна реакція людей із таким типом історичної свідомості на проблему захисту української мови як «засіб дискримінації російської мови» [6].

Нині більшість таких громадян зосереджена на сході та півдні країни. Відсутність спроб держави пов'язати важливі історичні події місцевого значення з новітньою інтерпретацією історії України призведуть до консервації нинішнього типу історичної свідомості та зверхнього ставлення до української мови. Можна прогнозувати, що за відсутності системи заходів державної політики на загальнодержавному та особливо на місцевому рівні рівень толерантності знижуватиметься, а сприйняття української мови як соціально неприязливої зростатиме.

Саме по собі явище двомовності, багатомовності, з огляду на досвід зарубіжних країн, не становить соціальної чи культурної проблеми. Володіння кількома мовами ніяк не може нашкодити національній культурі, навпаки, дає стимул культурному розвитку. Загрозу в цьому аспекті становить те, що мовний поділ накладається на поділ суспільства за ставленням до історії країни, за регіональними політичними вподобаннями, що зумовлене, перш за все, домінуванням в Україні тривалий час російськомовної культури та історичних традицій.

Таким чином, з огляду на означені досягнення та наявні ризики державної мовної політики, можна дійти висновку, що вона може мати два варіанти розвитку в подальшому: у першому випадку державна мова може бути чинником національної консолідації, а в другому – за хибно спланованої системи заходів мовної політики вона може стати фактором політичного ризику та причиною конфліктів різних соціальних груп у державі.

Для того, щоб не допустити другого варіанту розвитку державної мовної політики в перспективі, видаються необхідними розробка та впровадження заходів, спрямованих на захист та підтримку мовної політики:

1) на виконання вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» забезпечити всебічний розвиток і функціонування державної української мови у

всіх сферах публічного життя, визначених цим законом, на всій території України;

2) стимулювати визнання та повагу, а також сприяти політичній толерантності українського суспільства до державної мови та мов усіх корінних народів, національних меншин, які проживають в Україні;

3) надати чітке визначення в законодавстві України понять «державна мова», «рідна мова», «мова міжнаціонального спілкування», «національна меншина», «корінні народи», «місця компактного проживання» тощо;

4) забезпечити доступ до вільного опанування всім громадянам України української мови;

5) визнати багатоетнічний характер українського суспільства та гарантувати повну та рівноправну участь громадян України, які належать до представників корінних народів, національних меншин, у всіх сферах життя українського суспільства;

6) вжити заходів із боротьби з пропагандою, спрямованою на запровадження другої державної мови;

7) вдосконалення регулювання юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо використання української мови як державної.

З огляду на сучасну мовну ситуацію в Україні та її історичну складність для здійснення запропонованих вище заходів головною рекомендацією буде якомога скоріше створення як у законодавчій, так і у виконавчій системі української влади Державного органу з питань мовної політики, який буде виробляти конкретні державні механізми реалізації державної мовної політики та проводити моніторинг дотримання мовного законодавства в Україні.

Висновки. Таким чином, послідовна реалізація державної мовної політики за допомогою комплексного механізму державного управління у сфері мовної політики відповідає, по-перше, необхідності формування чи підтримки консолідуючої суспільство ідеї про національну ідентичність та, по-друге, необхідності уникнення внутрішньодержавних конфліктів на мовному ґрунті. Видається, що розглянутий комплексний механізм реалізації державної мовної політики дасть змогу успішно координувати процеси формування державної мовної політики, моніторити зміни відносин між її окремими елементами в ретроспективному та перспективному аспекті, вдосконалити мовне законодавство, що має призвести до оптимізації процесу послідовного та виваженого функціонування державної мовної політики та підвищення якості державного управління вищевказаною сфе-

рою, створить сприятливі умови для подальшого стабільного розвитку українського суспільства на сучасному етапі розвитку державотворення.

Отже, з огляду на вищезазначене перед державою постають неабиякі труднощі та серйозні завдання щодо управління, формування і здійснення мовної політики, головною метою якої

є створення оптимального мовного простору, успішне подолання мовних проблем та об'єднання суспільства. Особлива увага має бути зосереджена на забезпеченні пріоритетного розвитку української мови як державної – важливого чинника державотворення й консолідації української політичної нації.

Список літератури:

1. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. *Міністерство юстиції України*: веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20126 (дата звернення: 27.04.2020)
2. Кривошеїн В. Ризик як атрибут політики. *Політичний менеджмент*. 2004. С. 38–47.
3. Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навчальний посібник. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. 275 с.
4. Лизанчук В. Не лукавити словом. Львів : ЛНУ, 2002. 560 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ : Генеза. 1996. 820 с.
6. Матета О.А. Мовна політика в Україні: національна консолідація чи політичний ризик. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 113–121.
7. Несирова С.В. Про необхідність наукового обґрунтування сутності поняття «інститут» у праві. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 38–43.
8. Питання українського правопису : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2020)
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 21. Ст. 81.
10. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.04.2020)
11. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80> (дата звернення: 30.04.2020)

Shmahun A.V. TASKS AND PROSPECTS OF THE UKRAINIAN MODEL OF LANGUAGE POLICY

The article reveals the specifics of the Ukrainian model of language policy. The development of the state language policy in the historical and legal aspect is considered. The experience of foreign countries in settling the language issue is analyzed. The influence of constitutional legal regulation on the formation of the institute of the state language is investigated. It is revealed that at the present stage there are legal gaps and inconsistencies in the language legislation of Ukraine. It is substantiated that the recent adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” finally filled the legal gap in the field of legislative regulation of the state language policy after declaring the Law of Ukraine “On Principles of State Language Policy” unconstitutional. Ukrainian language, and the expected adoption of a law on the implementation of the rights of indigenous peoples and national minorities in Ukraine will lead to the fact that the sphere of languages and their relationship will finally be properly settled. It is noted that the Cabinet of Ministers of Ukraine has almost simultaneously adopted the Strategy to Promote the Ukrainian Language by 2030 “A Strong Language – A Successful State”, which defines the purpose, strategic goals and main tasks. It is defined and theoretically justified that the mechanisms of realization of the state language are the complex concept, which is a set of means, methods, ways and levers of the state aimed at achieving priority goals in the field of language policy, which are based on the principles of objectivity, systematicity, coherence, clear coordination of actions and have a scientific foundation.

The main current problems of state policy development are outlined and ways to overcome them are identified. Recommendations for promising measures aimed at protecting and supporting an effective state language policy have been developed.

Key words: language, language policy, state language policy, models of language policy, language issue, state language, mechanisms of state language policy.